

Ətraf mühitin mühafizəsinin öyrədilməsinin metodik ədəbiyyatda təhlili

Səbinə Sadıqova

fəlsəfə doktoru hazırlığı üzrə dissertant

E-mail: sabina.samadova@box.az

Rəyçilər: ped.ü.e.d., prof. A.N. Abbasov,
ped.ü.e.d., prof. İ.H. Cəbrayilov

Açar sözlər: ekoloji tərbiyə, ekoloji təhsil, orta məktəb, metodik ədəbiyyat

Ключевые слова: экологическое воспитание, экологическое образование, средняя школа, методическая литература

Key words: ecological decency, ecological education, secondary school, methodological literature

Elm xadimlərinin əsərlərin təbiətin qorunması və ekologiya haqqında daha geniş məzmun verilmişdir. Ə. Əsgərov yazdığı “Müasir ekologiya” [18] kitabında ali məktəb tələbələri üçün yazdıqları dərslərdə təbiətin mühafizəsi öyrədən ekologiya elmi ilə əlaqədar Ümummillə liderimiz H.Əliyev, akademik H.Əliyev və X.Məmmədov çox gözəl fikirlər demişlər. Akademik Həsən Əliyev demişdir ki, ekologiyasız başqa elmlərin inkişafı mümkün ola bilməz. Orta və ali məktəblərdə ekoloji biliklərin öyrədilməsi tələbə və şagirdlərin biologiya elmini öyrənmələrinə imkan verəcəkdir. “Müasir ekologiya” dərslərində atmosferin, hidrosferin və litosferin ekologiyası, təbiətin mühafizəsi ilə bağlı geniş məzmun verilmişdi. Orta məktəbin biologiya müəllimləri dərslər zamanı müasir ekologiyadan sadə nümunələr gətirməklə bitki və heyvanların qorunması ilə əlaqədar geniş bilik verə bilirlər. Onda şagirdlər təbiətin qorunmasının nə qədər zəruri olduğunu dərk edəcəklər. Biologiya müəllimləri biologiya gecələrində, dərslərdə ekologiya elmi ilə bağlı şagirdlərə məruzələr də verə bilirlər.

G. Mahmudovun “Ekologiya” kitabı (74) ali məktəblərdə mühazirə məqsədi daşıyır. Bu kitabda ətraf mühitin çirklənməsi ilə əlaqədar məzmun verilir. Bitki və heyvanların mühafizəsinə az yer ayrılmışdır.

Ş.Y. Göyçaylı və başqalarının “Ətraf mühiti mühafizə” (91, 92) kitabında əsas məqsəd atmosferin, su hövzələrinin çirklənməsindən və onların mühafizəsindən bəhs olunur. Bitki, heyvanların mühafizəsi və insan sağlamlığına toxunulmur. Bu kitablar əsasən elm adamları, elmi işçilər üçün daha faydalıdır.

Tədqiqatlardan görünür ki, ətraf mühitin mühafizəsinin öyrədilməsi ilə əlaqədar orta məktəblərdə istifadə olunacaq ədəbiyyatlara az rast gəlinir. Ona görə də biz eyni zamanda pedaqoji və metodik ədəbiyyatın təhlil olunmasını lazım bildik. Elmi, pedaqoji və metodik ədəbiyyatı təhlil etməklə problemin həllinə nail olmaq mümkündür. Təəssüflər olsun ki, ətraf mühitin qorunması ilə bağlı metodik əsərlər, kitab və məqalələr çox azdır.

Ətraf mühitin qorunması ilə əlaqədar Ə.M. Hüseynov və R. Sultanov “Ətraf aləmlə tanışlığın tədrisi metodikası” proqramını yazmışlar (38). Proqramın verilmiş məzmunu ilə bağlı metodik məqalə və vəsaitlər yazılmamışdır. Prof. Ə.M. Hüseynov “Təbiəti mühafizənin yenilikləri” (37) ilə əlaqədar 1979-cu ildə müəllimlər üçün metodik məqalə yazmışdır. Burada təbiətin mühafizəsi ilə əlaqədar yeni yaranmış mühafizə yenilikləri haqqında məlumat verilir.

Kazımov İ.M. “Biologiyanın tədrisində biosenozda canlıların yaşama formaları və qida zənciri” bəhsinin öyrədilməsi imkanları (68) mövzusunda yazdığı məqaləsində canlıların qida zəncirini və onların yaşama formaları haqqında əhatəli məzmun öz əksinə tapmışdır. Lakin verilmiş elmi biliklər orta məktəbə aid deyil. Burada heç bir metodik fikir söylənilmir.

Piruz Pərvin “Ümumi biologiyanın tədrisində ekoloji biliklərin öyrədilməsi yolları” (78), “Ümumi biologiyanın tədrisində ekoloji biliklərin öyrədilməsi təcrübəsindən” (79) və “Şagirdlərdə ekoloji təfəkkürün inkişafı” (80) məqalələrini yazmışdır. Eyni zamanda P. Qafarova (P. Pərvin) “Gənc nəslə yaşıl paket” layihəsi üzrə ekoloji biliklərin verilməsi” adlı məqaləsində (Təhsildə İKT, 2010, s. 117-122) məqaləsində ekoloji biliklərlə əhatə olunmasına verilməsinə şagirdlərə nümunələr vermişdir. Ancaq bu metodik məqalələrin məzmunundan aydın olur ki, həmin məzmun şagirdlərə ekoloji biliklərin öyrədilməsi ilə yekunlaşır, ətraf mühitin qorunmasına dair əhatəli biliklər verilmir. Müəllifin “Ümumi biologiyanın tədrisində ekoloji biliklərdən: bioloji tərəqqi, tərəqqi, bioloji tənəzzül, populyasiya, abiotik və biotik amillər, aromorfoz, idioadaptasiya, mimikriya və s. haqqında izahat verilir. Eyni zamanda ağac kəsmək, meşələri yandırmaq, gölləri qurutmaq kimi insan amilləri, onun təbiətə vurduğu ziyanların öyrədilməsi kimi şagirdlərə bilik verilir. Lakin təbiəti necə qorumaq probleminə toxunulmur.

P.M. Qafarova və G.N. Sarıyeva “Biologiyanın tədrisində multimediyə təqdimatları ilə ekoloji biliklərin öyrədilməsi məqaləsində “Ekologiyanın əsasları” bəhsində ekoloji biliklərin öyrədilməsi metodikası işlənmişdir. Bu mövzuda ekoloji biliklərin tələbələrə necə öyrədilməsinin metodikası öz əksini tapmışdır. Belə metoddan orta məktəb müəllimləri də istifadə edə bilərlər.

Müəllif biologiya dərslərində şagirdlərdə ekoloji təfəkkürün inkişafı məqaləsində (80) ibtidai sinif şagirdlərinə ekoloji anlayışların öyrədilməsi üzrə işin metodikasını vermişdir. Kişik yaşlı uşaqlara təbiətdə bitki və heyvanların qorunması, onların insan həyatında əhəmiyyəti, bəzi ekoloji anlayışların öyrədilməsi haqqında sadə biliklər verilir. Müəllif I-IV sinif şagirdlərinə Azərbaycanın təbiət qoruqları haqqında və digər ekoloji biliklərin verilməsinin şagirdlərin tərbiyəsində və onların təfəkkürlərinin inkişafında mühüm əhəmiyyəti olduğunu iddia edir.

P.M Qafarova “Biologiya dərslərində İKT-dən istifadə etməklə ekoloji anlayışların aşılınması məqaləsində (81) interaktiv təlim metodunun köməyi ilə ekoloji anlayışların öyrədilməsi yollarını açıqlayır. Məqalədə ətraf mühitin qorunması və təbiətin mühafizəsi ilə əlaqədar məzmun verilmir.

Dosent H.M. Hacıyeva və S. Axundova “Gənc nəslin ekoloji təlim və tərbiyəsi” (48) ilə əlaqədar məktəblilərə ekoloji bilik və tərbiyə verilməsini dövrün ən vacib problemi olduğunu qeyd edirlər. Lakin ətraf mühitin necə qorunması, hansı bitki və heyvanların mühafizə olunması ilə əlaqədar fikir bildirməmişlər. Müəlliflər həmçinin “Təbiətsünaslığın tədrisində ekoloji təfəkkürün inkişafı” məqaləsində (49) ekoloji biliklərin məktəblilərə öyrədilməsinin onların təfəkkürlərinin inkişafına müsbət təsirinin aydınlaşdırmağa səy göstərmişlər.

Araşdırmalar və elmi-metodik ədəbiyyatın təhlilindən aşağıdakı nəticələrə mükündür:

1. Mövcud ədəbiyyatda və məqalələrdə ətraf mühitin qorunması ilə bağlı öz əksini tapmış fikirlər orta məktəb şagirdləri üçün nəzərdə tutulmamışdır, onların yaş və bilik səviyyəsinə uyğun deyildir;

2. Ətraf mühitin qorunması ilə əlaqədar xüsusi tədqiqat aparılmamışdır;

3. Metodik məqalələrdə ətraf mühitin qorunması ilə əlaqədar konkret məzmun verilmir;

4. Orta məktəb kurikulumunda və dərslərdə ətraf mühitin mühafizəsinə dair

müəyyənləşdirilmiş məzmun xətləri bir qədər artırılmalıdır;

5. Biologiyanın tədrisi sahəsində orta məktəb müəllim və şagirdləri üçün ətraf mühitin qorunmasına dair əsaslı tədqiqat işləri aparılmalı və elmi-metodik vəsaitlər yazılmalıdır.

6. Ətraf mühitin mühafizəsinin öyrədilməsi ilə bağlı zəruri məlumatların verilməsi şagirdlərinin yaş və bilik səviyyəsinə, pedaqoji və psixoloji tələblərə uyğun olmalı və sistem şəkildə öyrədilməlidir.

Məqalənin aktuallığı. Ətraf mühitin mühafizəsinin öyrədilməsi ilə əlaqədar orta məktəblərdə istifadə oluna biləcək ədəbiyyatlara az rast gəlinir. Ona görə də bu mövzunun pedaqoji və metodik ədəbiyyatda təhlili baxımından məqalə aktual hesab edilməlidir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Məqalədə ətraf mühitin Orta məktəblərdə biologiya fənninin tədrisində ətraf mühitin mühafizəsinin öyrədilməsinin nəzəri problemləri araşdırılmışdır.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədə irəli sürülən təklif və nəticələr orta məktəblərdə nəzərə alın bilər.

Ədəbiyyat

1. Əsgərov Ə.A. və b. Müasir ekologiya. Bakı, 2007.
2. Hüseynov Ə.M. Təbiəti mühafizənin yenilikləri // Kimya və biologiya tədrisi, 1978, № 4.
3. Hüseynov Ə.M. Təbiəti mühafizəsinin yenilikləri // Kimya və biologiya tədrisi, 1979, № 4.
4. Hacıyeva H., Axundova S. Gənc nəslin ekoloji təlim və tərbiyəsi // Pedaqoji Universitet xəbərləri. Təbiət elmləri seriyası, 2003, № 5.
5. Hacıyeva H., Axundova S. Təbiətşünaslığın tədrisində ekoloji təfəkkürün formalaşması // Pedaqoji Universitet xəbərləri. Təbiət elmləri seriyası, 2004, № 3.
6. Piruz P.M. Ümumi biologiyanın tədrisində ekoloji biliklərin öyrədilməsi təcrübəsindən // Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun Elmi əsərləri, 2008, № 1.
7. Kazımov İ.M. Biologiyanın tədrisində “Biosenoza canlıların yaşama formaları və qida zənciri” bəhsinin öyrədilməsi imkanları / Magistrantların ümummilli lider Heydər Əliyevin 92-ci ildönümünə həsr olunmuş VIII elmi konfransın materialları. Bakı, may, 2015.
8. Göyçayev Ş., Mikayılov N. Ətraf mühiti mühafizə və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə. Bakı, 1996.
9. Göyçayev Ş.Y., Əzizov B.M. Ətraf mühitin mühafizəsi. Bakı, 2008.

С. Садыкова

Исследование изучения охраны окружающей среды в методической литературе

Резюме

Согласно исследованиям, недостает материалов, связанных с исследованием об охране окружающей среды, которые используются в средних школах. Поэтому мы считаем, что изучение педагогической и методической литературы в то же время является обязательным. Можно решить проблемы с изучением учебной, педагогической и методической литературы.

S. Sadigova

**Analysis of teaching of the guarding of the environment
in the methodic literature**

Summary

According to the researches, there is a lack of the materials which are related to the study about the protection of environment that are used at the secondary schools. Therefore, we think that the study of pedagogical and methodical literature at the same time is a must. It is possible to solve the problems with studying the educational, pedagogical, and methodical literature.

Redaksiyaya daxil olub: 09.02.2018